

кількість населення за останні 10 років зменшилась на 100 тис. осіб [3, с. 136]. Найнижчі показники відтворення, які спостерігаються на Львівщині, не сприятимуть стабілізації демографічної ситуації тут, а частка Львівщини в загальному зменшенні кількості населення Карпатського регіону становить близько 70%. За оптимістичним сценарієм розвитку подій людність даної територіальної суспільної системи зменшиться на 270 тис. осіб, за середнім на 450 тис. осіб, а за найгіршим – на 658 тис. осіб.

Тому вже зараз для запобігання ускладнення демоситуації, необхідна активна демографічна політика, яка б мінімізувала та вплинула на можливі втрати людського потенціалу в найближчому майбутньому, забезпечила умови для формування розширеного режиму відтворення населення. Така політика повинна сприяти зміні кількісних і якісних параметрів в структурі населення, а це в свою чергу неможливо без якісних змін в динаміці процесів народжуваності, смертності, сімейного складу, внутрішньої й зовнішньої міграції.

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 "Витрати" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buhgalter911.com/Res/PSBO/PSBO16.aspx> 2. Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lv.ukrstat.gov.ua/> 3. Бараняк І. Є. Прогнозування тенденцій розвитку демографічних процесів у регіоні (на прикладі Львівської області)/І. Бараняк// Регіональна економіка – Вип. 1/2013 / – Львів, 2013. – 224 с. – С. 132-137.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ В СВІТЛІ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Садова У.Я., Князєв С.І., Бараняк І.Є.

Інститут регіональних досліджень НАН України

Перспективи розвитку вітчизняної соціально-гуманітарної сфери може проводитися з погляду різних ідеологічних доктрин, рівнів територіальної організації державної влади, суспільних інтересів. Пошук серед них «раціонального зерна» дає підстави стверджувати, що у будь-якому випадку державні управлінські рішення повинні відповідати напрямку та логіці загальноцивілізаційного поступу, бути націлені на вирішення проблем конкретної людини, опиратися на доступну у країні ресурсну базу. Такі рішення завжди приймаються в

конкретних координатах простору і часу, що дає змогу визначати їх обґрунтованість, ефективність і своєчасність. Це означає, що у ХХІ столітті перспективи розвитку соціально-гуманітарної сфери України об'єктивно будуть відштовхуватися від глобальних досягнень економіки, від тих плодів наукових революцій ХХ століття (квантової механіки, біоенетики, штучного інтелекту), що так фундаментально змінили світ. Справді, нині знання, освіта, доступ до інформації, свобода міграції – це ключові чинники не лише появи нової моделі добробуту людини, але й інструменти розбудови інфраструктури соціально-гуманітарної сфери, її високих соціальних стандартів. В Україні вони повинні бути європейськими. Актуальність вирішення проблеми нині продиктована сучасними інтеграційними процесами української держави та її регіонів.

У зарубіжній економічній літературі існують різні теоретичні підходи до вивчення проблем розвитку соціально-гуманітарної сфери. У багатьох працях вони розглядаються на стику різних суспільних дисциплін - економіки, соціології, педагогіки, так і регіональної економіки і політики. В Україні показовими є регіональні дослідження соціально-гуманітарної сфери, які пов'язані з іменами О.Амоші, С.Бандури, Д.Богині, С.Вовканича, М.Долішнього, С.Дорогунцова, Я.Жаліло, С.Злупка, В.Куденко, І.Лукінова, М.Матвій, М.Пітюлича, С.Писаренко, У.Садової, Л.Семів, О.Сологуб, М.Чумаченко, М.Шаленко, О.Шабля, Л.Шевчук, Л. Янковської, Л.Яковенко та багатьох інших. Разом з тим, сучасне теоретичне та методичне забезпечення формування та розвитку вітчизняної соціально-гуманітарної сфери слабо підкріплене новітніми технологічними й інструментальними ідеями. Особливо, коли мова йде про інтеграційні мотиватори, за якими стоять європейські соціальні стандарти.

Соціально-гуманітарна сфера є доволі складним феноменом, в якому акумулюються потреби, інтереси, мотиви життєдіяльності як окремої людини, так і великих суспільних утворень. Вона може набирати різних інституційних й геопросторових обрисів, демонструвати коливальні рухи цінностей, котрі по суті є її системо творчим ядром. У цьому відношенні показовими є сучасні євроінтеграційні «устремління» вітчизняної соціально-гуманітарної сфери, їх позитиви й недоліки для України ХХІ століття.

Так, з одного боку соціально-гуманітарна сфера (органічна складова соціальної сфери) є однією зі сфер суспільного життя, яка пов'язана з організацією та відтворенням людини як «міри усіх речей» і середовища її існування. Вона відповідальна за формування такого способу її життя, де б ядром виступали положення доктрини гуманізму,

вчення про гідність людини (починаючи з доктрини початкового природного права). У такій інтерпретації не лише Угода про ЗВТ з ЄС, але практично всі документи ЄС у сфері праці та соціально-трудова відносин слід розглядати як такі, що забезпечують Україні та її населенню високі шанси загальноцивілізаційного розвитку (починаючи від Римського договору 1957 року, Єдиного європейського акту, що вніс зміни і доповнення у цей акт в 1987 році до договорів про ЄС – Маастрихтського в 1992 році, Амстердамського в 1997 році. Знаковим документом є й Соціальна Хартія ЄС – Хартія основних соціальних прав трудящих 1989 року).

З іншого боку, соціально-гуманітарна (як і вся соціальна) сфера є стійкою галуззю спеціалізованої діяльності людей з приводу розширеного відтворення себе як носіїв розуму й інтелекту, умов свого життя. З позиції економіки вона розвивається за законами ринку. Відтак, набирає ознак економічного агента, якому притаманні економічні інтереси з приводу відносин розподілу, обміну, споживання як ринкових, так і позаринкових соціально-гуманітарних послуг. Перелік цих послуг широкий – від забезпечення умов життя людей (з соціальною інфраструктурою та інтегральним індикатором її функціонування – соціальним захистом) до реалізації гарантій у частині норм та цінностей способу життя (елементів поведінкового характеру в праці та повсякденному житті), соціальних відносин з приводу відмінностей у соціальному статусі окремих людей. Критеріями розвитку соціально-гуманітарної сфери можуть бути рівень споживання матеріальних та духовних благ, якість життя, в т.ч. трудового, рівень розвитку соціальної інфраструктури, характер функціонування суспільних систем, зайнятість населення, можливість оперативної перекваліфікації, рівень розвитку науки, культури, виховання тощо.

Таким чином, розвиток соціально-гуманітарної сфери може мати різні виміри. Нині на часі дискусії з приводу Зони вільної торгівлі України з ЄС. Спробуємо проаналізувати вплив цього акту на розвиток соціально-гуманітарної сфери.

Так, ЗВТ є однією з потужних двосторонніх Угод ЄС та України. Серед інструментів її реалізації є «відкриття ринків шляхом поступового скасування митних тарифів, надання безмитного доступу в рамках квот, а також масштабна гармонізація українських законів, норм та стандартів з тими, що діють в ЄС у різних прямо або опосередковано пов'язаних із торгівлею секторах» [1]. Кожен з цих інструментів є не просто регулятором розвитку вітчизняного товарного ринку, але й впливає на участь основних чинників виробництва у виготовленні суспільного продукту. Серед одних з

визначальних чинників є ресурс праці, оцінити який допомагає показник економічно активного населення.

Демографічні виміри чисельності економічно активного населення України вказують на існування особливостей як у його поточному й перспективному відтворенні, так і присутності на ринку праці. Так, в Україні станом на 1.01.2013 р. чисельність економічно активного населення становить 22011,5 тис. осіб. Частка цієї категорії населення у чисельності постійних мешканців становить 64,6%. Привертає увагу позитивна динаміка змін цього показника, яка встановилася протягом останнього десятиліття. Водночас, показовою є висхідна тенденція змін іншого показника – рівня навантаження попиту на одне робоче місце (на фоні світової кризи показник почав формувати ідентичний вектор тренду з 2008 року).

У територіальному розрізі ситуація визначається великою асиметрією значень показника рівня економічної активності населення: від 66,7% у Чернігівській області – до 58,7% – в Івано-Франківській (при 64,6% у середньому по Україні). Серед регіонів особливо депресивно виглядають області західного регіону України, що обумовлено значними обсягами чистого відтоку населення за їх адміністративні межі (лише за один 2011 рік в Івано-Франківській, Закарпатській, Львівській, Чернівецькій областях – 595 осіб); низькою народжуваністю населення (хоча й з позитивною в останні роки динамікою); старінням населення (як фактора подальшого навантаження на системи охорони здоров'я та пенсійного забезпечення); зростанням розриву у тривалості життя чоловіків та жінок при відносному зростанні показника загалом; порушенням статевовікової структури населення (особливо серед жінок старших 65 років та чоловіків у працездатному віці).

Предметний аналіз причин напруженої ситуації з відтворенням економічно активного населення в областях західного регіону України вказав на те, що саме міграція виконує в її стабілізації принципову роль. Аргументами цьому слугують розрахунки зв'язків між міграційною активністю населення в регіонах України та її факторними ознаками (12 видів показників) [2]. Розраховані регресійні моделі характеризують ситуацію в сфері трудової міграції як на макро, так і на мезорівні (на початок 2012 р.). Так, для областей України, включаючи міста Київ та Севастополь, побудоване рівняння регресії мало вигляд:

$$Y = -2237,2 + 590,7x_1 + 748,5x_2 + 1681,9x_3$$

де $R = 0,93$

Y – кількість населення, що вибуло за межі територіально суспільної системи за кордон;

x_1 – середній дохід, що припадає на одного члена сім'ї домогосподарства;

x_2 – кількість населення у економічно активному віці, що припадає на км²;

x_3 – індекс концентрації доходів.

Для визначення ступеня і вагомості впливу кожного фактора на варіацію результативної ознаки були обчислені коефіцієнти еластичності. Вони показали, що при збільшенні середнього доходу, який припадає на одного члена сім'ї домогосподарства (x_1) на 1% та при постійному значенні показників інших факторів, котрі за нашими розрахунками впливають на трудову міграційну активність населення України, очікуване зростання чисельності осіб-мігрантів становить 1,41%. При збільшенні ж на 1% кількості населення в економічно активному віці, котре припадає на одиницю площі (км²) очікуване збільшення кількості вибуття населення становить 0,82%. Аналогічне зростання індексу концентрації доходів веде до збільшення кількості трудових мігрантів з України на 2,92%. Часткові коефіцієнти кореляції (як і коефіцієнти еластичності) показують, що найбільший вплив на зростання міграційної активності населення має індекс концентрації доходів. Загалом, згідно побудованої регресійної моделі, зростання значень усіх факторних ознак на 1% веде до зростання результативної ознаки на 5,14%.

Аналіз регресійної моделі дав змогу виявити значні розходження між фактичними та теоретичними значеннями кількості населення, що виїхало за межі кожної територіальної суспільної системи, а також вказав резерви і зони напруги щодо стабілізації міграційної ситуації в певних регіонах країни, на фактори, які детермінують весь ланцюг міграційних процесів.

З огляду інтересу до наслідків впливу підписання Україною Угод про ЗВТ з ЄС на розвиток соціально-гуманітарної сфери аналіз даної регресійної моделі дає змогу зробити декілька висновків:

- міграційна активність населення вирізняється в Україні регіональною специфікою, яка суттєво позначається на реагуванні як регіональних ринків соціально-гуманітарних послуг, так і регіональних ринків праці на такі інституційні рішення, як ЗВТ з ЄС;

- міграційна активність населення у регіонах України є похідною від конфігурації впливу факторів, ключовими серед яких є середній дохід, що припадає на одного члена сім'ї домогосподарства, концентрація обсягів населення в економічно активному віці на одиницю площі, концентрація доходів на одиницю площі. Питання доходів напряму стосується розподільчої функції соціально-гуманітарної сфери. При недореалізації цієї функції через відповідні

механізми з боку української держави включаються перерозподільчі механізми іншого статусу – приватного міграційного капіталу. Це особливо показово для переважної більшості західних областей України, а також Київської, Запорізької, Харківської, Сумської областей, де потенціал розвитку трудової еміграції вичерпано. Угода про ЗВТ з ЄС розглядається як шанс повернення в Україну як самих мігрантів, котрі часто наближаються до передпенсійного віку, так і їх міграційних капіталів;

- в Україні існує ціла група областей, котрі наразі не повністю реалізують свій міграційний потенціал, хоча мають передумови по лінії величини середнього доходу, що припадає на одного члена сім'ї домогосподарства, концентрації кількості населення в економічно активному віці на одиницю площі, концентрації доходів на одиницю площі. Лідером серед них є АР Крим, Луганська, Дніпропетровська, Донецька та інші області. Серед цієї групи областей найбільшу орієнтованість на ЗВТ з ЄС демонструє населення Тернопільської та Волинської областей. У цих областях стандарти оплати праці в ЄС є особливо вираженим мотиваційним чинником реалізації економічно активним населенням своєї міграційної поведінки;

- у групі областей, котрі наразі не повністю реалізують свій міграційний потенціал, але мають достатню ресурсну базу, низьким є показник ефективності зайнятості. Це дає право стверджувати, що відкриття європейських ринків шляхом з поступовим скасуванням митних тарифів, надання безмитного доступу в рамках квот, у різних прямо або опосередковано пов'язаних із торгівлею секторах з ЄС слугуватиме мобілізації регіональних резервів зростання. У даній ситуації мова йде про регіональні еліти, галузеві групи, які можуть лобювати бізнес-інтереси, представляючи металургію, виробників залізної руди, трейдерів металобрухту. Це сфери, де будуть створюватися робочі місця. Найбільш вразливі сектори економіки (зокрема сільське господарство) можуть на певний час бути виключені із ЗВТ.

1. *ЄС-Україна: поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі.* – К.: Представництво ЄС в Україні, 2013. – С.2. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine>
2. *Офіційний сайт Державної Служби статистики України [Електронний ресурс].*